

BİR AYETİN BAŞINA GELENLER

Bu sayıdaki yazımızda Hûd suresinin 114. ayetine meal ve tefsirlerde verilen geleneksel anlama değinecek, ardından da konuyu Kur'ân bütünlüğü açısından ele alıp ayetin doğru anlamını tespit etmeye çalışacağız.

Söz konusu ayetin metni ve mealini vererek konuya başlayalım:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَرُفُلًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ

Gündüzün iki bölümünde ve gecenin gündüze yakın zamanlarında o namazı tam kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu konuda bilgi sahibi olanlar için bu bir hatırlatmadır.

Ayete verdiğimiz yukarıdaki mealin açılımını Kur'ân bütünlüğünde yapacağız. Ancak öncesinde, söz konusu ayete meallerde, tefsir ve fıkıh eserlerinde verilen anlamları kısaca yansıtmaya çalışalım.

Ayete Verilen Geleneksel Anlam

Bir komisyon¹ tarafından hazırlanan, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basılan ve Türkiye'deki en yaygın meallerden biri olan "Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Mealî" isimli çalışma Hûd suresinin 114. ayetine şu mealî vermiştir:

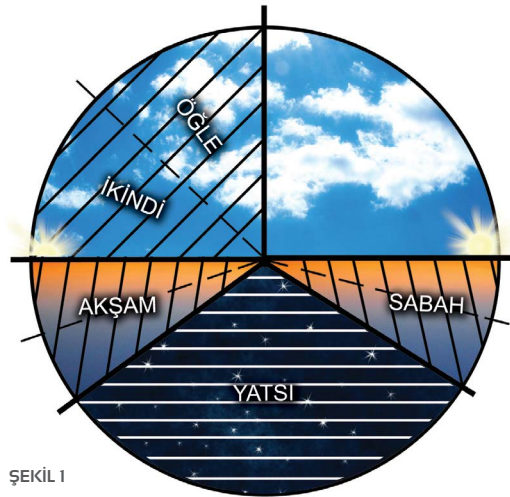
"Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır."

Aynı çalışmada bu mealî düşülen dipnot da şöyledir:

"Tefsircilere göre, gündüzün iki tarafındaki namazlar, sabah, öğle ve ikindi; gecenin yakın saatlerindeki de

akşam ve yatsı namazlarıdır..."

Dipnotta tefsircilere nispet edilen görüşün, mealî yapan kişi² tarafından da paylaşıp paylaşılmadığını bilmiyoruz. Şayet paylaşılıyorsa, ayette geçen **gündüzün iki bölümünde** ifadesiyle üç namaz (sabah, öğle, ikindi); **gecenin gündüze yakın zamanlarında** ifadesiyle de iki namazın (akşam, yatsı) kastedildiği düşünülmektedir. Bu durumda şöyle bir tablo (Şekil 1) ortaya çıkmaktadır:

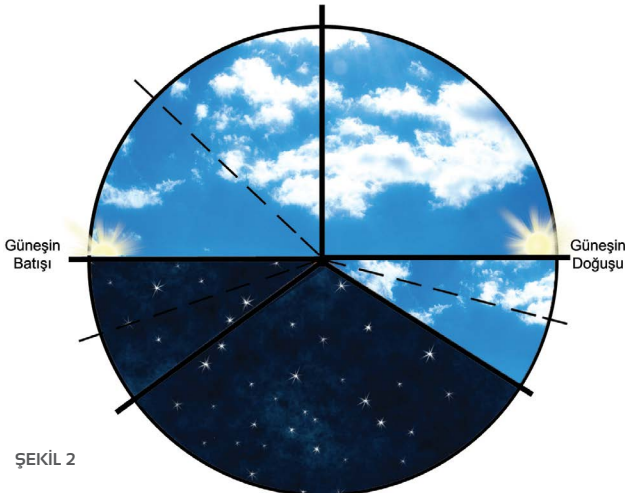
ŞEKİL 1

Şekil 1'e göre, **gecenin gündüze yakın zamanlarında** kılınması emredilen iki namaz vardır; Akşam ve yatsı. Bilindiği üzere, geleneğe, göre yatsı namazının son vakti sabah namazının vakti girinceye kadar

devam etmektedir. Bu durumda **gecenin gündüze yakın zamanları** ile kastedilen, gecenin tamamı olmaktadır. Yine tabloya göre sabah namazı **gündüzün iki tarafında** kılınması emredilen namazlardan biri olarak görülmektedir. Çünkü yine geleneğe göre, gündüzün, güneşin doğuşuyla değil; sabah namazının vaktiyle başladığı kabul edilmektedir. Nitekim aynı kuruma ait olan ve mealde ismi olanlar tarafından hazırlanan "Kur'an Yolu" isimli çalışmada ayetle ilgili şu açıklamalara yer verilir:

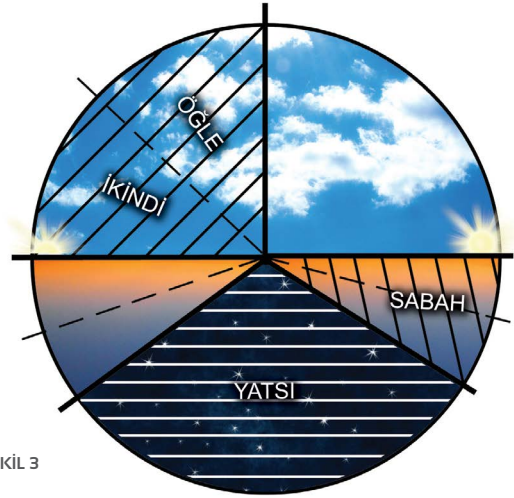
"Gündüz, "tan yerinin ağarmaya başladığı andan güneşin batmasına kadar geçen süre" demektir. Gece ise "güneşin battığı andan başlayıp tan yerinin ağarmasına kadar geçen süre"yi ifade eder. Gündüzün iki tarafından maksat, geceyle birleşen iki tarafı, yani başı ve sonu olup tan yerinin ağardığı ve güneşin battığı zamanlardır. Buna göre gündüzün iki tarafında kılınması emredilen namazlardan biri sabah namazıdır; diğeri ise güneş batmadan önceki kısım (taraf) olarak alındığında öğle ve ikindi, battıktan sonraki taraf olarak alındığında akşam ve yatsı olarak yorumlanmıştır. "Gündüze yakın saatler" diye tercüme ettiğimiz zülef kelimesi ise zülfenin çoğulu olup gecenin gündüze yakın olan ilk saatlerini ifade eder; bu saatlerde kılınması emredilen namaz da yatsı namazıdır. Âyette namazın şekli ve zamanı belirlenmediği için âyet, vakti detaylı olarak tanımlamadan işaret edilen zamanlarda namaz kılmanın önemini vurgulamaktadır (Şevkânî, II, 603). Bu âyetin bütün farz namazların vakitlerini belirlediği kanaatinde olanlar da vardır (bk. Elmalılı, IV, 2831)." ³

Yukarıda söylenenleri anlamaya çalışalım. Gündüz, "tan yerinin ağarmaya başladığı andan güneşin batmasına"; gece de "güneşin battığı andan başlayıp tan yerinin ağarmasına kadar geçen süre" olarak tanımlanmaktadır. Bunu şekil 2'de şöyle gösterebiliriz:

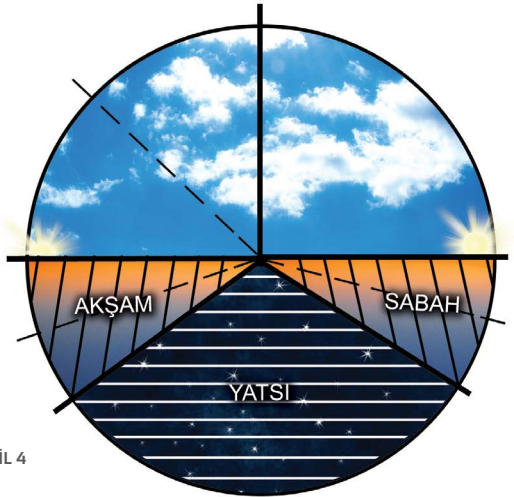

ŞEKİL 2

"Kur'an Yolu" isimli çalışmaya göre, ayette geçen **gündüzün iki tarafından** kastedilen, gündüzün geceyle birleşen iki tarafı, yani başı ve sonuymuş ve bunlar da tan yerinin ağardığı ve güneşin battığı zamanlarmış. Bu durumda gündüzün ilk tarafında kılınması emredilen namaz sabah namazıymış. Gündüzün diğer tarafında kılınması emredilen namazın hangisi olduğu hususunda ise iki ihtimal varmış; emredilen namazlar, şayet güneş batmadan önceki kısım dikkate alınırsa öğle ve ikindi; güneş battıktan sonraki kısım dikkate alınırsa akşam ve yatsı imiş. Şimdi söylenenleri şekil 3 ve 4'te görelim:

ŞEKİL 3

ŞEKİL 4

Görüldüğü üzere ilk ihtimale göre (şekil 3) gündüzün iki tarafında kılınacak üç (sabah, öğle, ikindi); gecenin gündüze yakın zamanlarında kılınacak bir namaz (yatsı) vardır. İkinci ihtimale göre (şekil 4) ise gündüzün iki tarafında kılınacak üç (sabah, akşam, yatsı) namaz varken gecenin gündüze yakın zamanlarında kılınacak bir namaz kalmamaktadır.

Gelenekte gündüzün, güneşin batışıyla sona erdiği hususunda ihtilaf olmamasına rağmen, dahası "taraf" kelimesi, Kur'ân'daki tüm kullanımlarında, izafet edildiği şeyin parçasını oluşturacak şekilde geçmesine rağmen ikinci ihtimalde akşam ve yatsı namazları gündüzün iki tarafında kılınacak namazlar arasında sayılmıştır. Oysa yukarıdaki ifadelerde yatsı namazının **gecenin gündüze yakın zamanlarında** kılınacak namaz olduğu da söylenmişti. Tüm bunlar, müfessirlerin, kendi yaptıkları gece-gündüz tanımlarına kendilerinin uymadıklarını göstermektedir.

Tekrar dönecek olursak, yukarıdaki iddiaya göre gündüzün iki tarafı ile kastedilen, gündüzün başı ve sonuydu. O halde Tâhâ suresinin 130. ayetinde geçen "أَطْرَافَ النَّهَارِ" = **gündüzün tarafları**" ifadesiyle kastedilen nedir? Aynı çalışmanın bu iki ifadeye farklı anlamlar vermesi beklenir. Çünkü "أَطْرَافَ النَّهَارِ" = **gündüzün tarafları**" ile "طَرَفَيْ النَّهَارِ" = **gündüzün iki tarafı**" ifadeleri farklı şeylerdir. Birinde gündüzün iki tarafından, diğerinde ikiden fazla, en az üç tarafından bahsedilmektedir. Çünkü Arapça'da "tesniye = ikil" ile "cem' = çoğul" farklı sayısal değerleri ifade etmek için kullanılır. Sözü edilen kuruma ait meal Tâhâ suresinin 130. ayetine şu anlamı vermiştir:

"(Resûlüm!) Sen, onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbini övgü ile tesbih et; gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et ki, hoşnutluğa eresin."

Yukarıdaki meale düşülen dipnot şöyledir:

"...Gündüzün etrafında, yani başında ve sonunda tesbih et ifadesi ile, önemine binaen, sabah ve akşam namazlarına ikinci defa dikkat çekilmiştir."

Görüldüğü üzere **gündüzün taraflarında** ifadesi "gündüzün iki ucu" olarak tercüme edilmiştir. Çünkü ayette geçen "أَطْرَافَ النَّهَارِ" = **gündüzün tarafları**" ifadesinin, önemine binaen, aynı ayette geçen "قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا" = **güneş doğmadan ve batmadan önce**" ifadesinin tekrarı olduğu düşünülmüştür. "Kur'an Yolu" isimli çalışmada da ayette geçen "أَطْرَافَ النَّهَارِ" = **gündüzün tarafları**" ifadesi "gündüzün iki ucunda" şeklinde tercüme edilmiştir.⁴

Görülen o ki, ayetlerde geçen kelimelerin tekil, ikil ya da çoğul olmalarının meal ve tefsir hazırlayanlarca pek bir önemi yoktur. Bu durumda, pek çok ayette Kur'ân'ın Arapça olarak indirildiğine dair yapılan vurgular da önemsenmemiş olmaktadır.

Tekrar Hûd suresinin 114. ayetine dönersek, "Kur'an Yolu" isimli çalışmada da ayette geçen "زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ" ifadesi "gündüze yakın saatler" diye tefsir edilmekte ve kastedilenin "yatsı namazı" olduğu söylenmektedir. Yani ikil olan "طَرَفَيْنِ" = **tarafeyn**" kelimesi çoğul; çoğul olan "زُلْفٌ" = **zülef**" kelimesi tekil olarak kabul edilmektedir.

Yukarıdaki ifadelerin kaynağının tefsir eserlerinde yer alan geleneksel anlayış olduğunu göreceğiz. Ancak öncesinde, ele aldığımız ayetin Türkçe mealde nasıl tercüme edildiğine dair birkaç örnek daha vermek istiyoruz.

Türkiye Diyanet Başkanlığı Yayınlarından çıkan ve Halil Altuntaş ile Muzaffer Şahin'in hazırladıkları meal ayeti dilimize şöyle çevirmektedir:

"(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür."

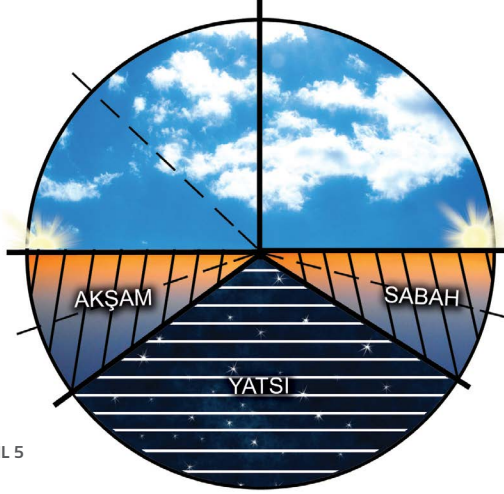
Ayete düşülen dipnot ise şöyledir:

"Bu âyet, namaz vakitlerini göstermektedir. Gündüzün iki tarafından maksat, güneşin tepe noktasına gelmesinden önceki ve sonraki dilimleri demektir. Buna göre sabah namazı gündüzün bir tarafında, öğle ve ikinci namazları da öbür tarafında olmaktadır. Gecenin gündüze yakın vakitleri ise akşam ve yatsı vakitleridir."

Süleyman Ateş ayete şu meali verir:

"Gündüzün iki tarafında (sabah, akşam) ve geceye yakın sâ'atlerde namaz kıl; çünkü iyilikler, kötülükleri giderir. Bu, ibret alanlara bir öğüttür."

Süleyman Ateş ayetin tefsirinde, gündüzün iki tarafıyla kastedilenin, gündüzün gece ile birleşen iki ucu olduğunu, ancak güneşin tam doğduğu ve tam battığı an olan bu iki uçta namaz kılınamayacağı için bu anların biraz öncesi ve biraz sonrasındaki vakitlerin yani sabah ve akşam namazlarının kastedildiğini söyler. Süleyman Ateş, gündüzün, güneşin doğuşu ile batışı arasındaki zaman dilimi olduğu söylemesine rağmen,⁵ ayette geçen "طَرَفَيْ النَّهَارِ" ifadesi ile kastedilenin sabah ve akşam namazları olduğunu söylemektedir. Ateş, ayette geçen ve **gecenin gündüze yakın zamanlarında** diye çevirdiğimiz "زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ" ifadesindeki "zülef" = "زُلْفٌ" kelimesinin, burada olduğu gibi çoğul kabul edilmesi durumunda yatsı ve teheccüd; "zülf" = "زُلْفٌ" şeklinde tekil kabul edilmesi halinde ise sadece yatsı namazı olarak anlaşılacağını söyler. Ateş'in söylediklerini şöyle gösterebiliriz:

ŞEKİL 5

Şekil 5'te görüldüğü üzere, akşam namazı gündüzün iki tarafından birinde kılınacak namaz olarak gösterilmiştir. Güneş battıktan sonraki bir zaman diliminde kılınan akşam namazı, gündüzün bir tarafı olarak düşünülebilmiştir. Sabah namazının da esasında gece namazı olduğu düşünüldüğünde tablodaki vahamet daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü bu durumda, ayette geçen **gündüzün iki tarafındaki** ifadeye tekabül eden herhangi bir namaz bulunmamıştır. Ateş'e göre, Mekke'de ve belki de miraçtan önce inen bu ayet iki veya üç namazı yani sabah, akşam ve yatsıyı emretmektedir. Ateş'in konuyla ilgili devam eden ifadeleri çelişkiler içermekte ve ne dediği tam olarak anlaşılammaktadır.⁶ Ateş'in, söz konusu ayetin İsrâ olayından öncesine, yani beş vakit namazın farz kılınmasından önceki duruma işaret ettiğine dair ihtimalden İbn Kesîr de tefsirinde bahseder.⁷

Bayraktar Bayraklı da, ayette geçen "طَرَفِي النَّهَارِ" ifadesini **gündüzün iki tarafı** olarak dilimize çevirmekte ve bununla sabah ve akşam namazlarının kastedildiğini söylemektedir. Bayraklı, **geceye yakın saatler** anlamı verdiği ayetin kısmıyla da kastedilenin yatsı namazı olduğu görüşündedir.⁸ Tablo 3 için söylenenler Bayraklı için de geçerlidir.

En ilginç meale ise Hasan Elik ve Muhammed Coşkun'un beraberce hazırladıkları "Tevhit Mesajı/ Özlü Kur'an Tefsiri" isimli çalışmada rastladık. Bu çalışmada mealin başına şayet ayet numaraları konmamış olsaydı, verilen mealin Hûd suresinin 114. ayetine ait olduğunu anlamamıza imkân ve ihtimal yoktu. Çalışmada 114 ve 115. ayetlere şöyle meal verilmiştir:

"Ey Muhammed! Müşriklerin eziyetlerine karşı dayanıklı

ol! Unutma ki Allah senin ve sana inananların sabır ve sebatını karşılıksız bırakmayacaktır. Daima tevhit üzere kulluk et! Namaz ve sabır ile Allah'dan yardım niyaz et! Çünkü sadece Allah'a ibadet etmek gibi iyilikler müminleri dirençli kılar, kötülükleri telâfi eder. Bu söylenenler ders alınmasını bilenler için çok mühim öğütlerdir."⁹

Yukarıdaki mealin gerçekten Hûd suresinin 114. ayetine ait olup olmadığından emin olmak için aynı çalışmada İsrâ suresinin 78. ayetine verilen meale bakma ihtiyacı hissettik. Ayete verilen şu meal şüphelerimizi giderdi:

"Ey Muhammed! Müşriklerin giderek artan bu baskıları karşısında daha sabırlı ve dayanıklı olmak için daima tevhit üzere kullukta ve ibadette sebat et! Böylece sabah vakitlerinde yapacağın ibadet, gönlünü ferahlatacak, sana dinginlik verecek..."¹⁰

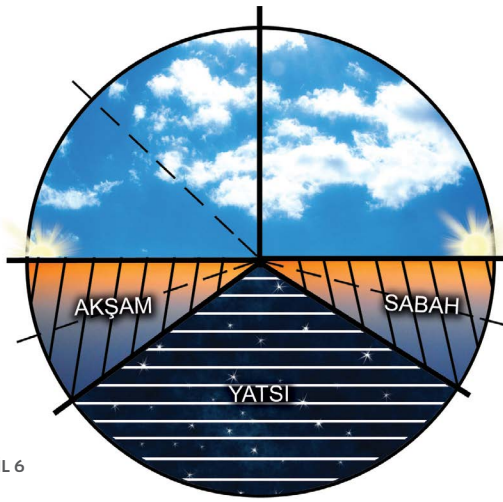
Görüldüğü üzere ayetin metninden bağımsız olarak ve tamamen bir kurgu üzerinden yorum yapılmıştır. Böylesi bir yol takip edildiğinde Kur'an'a söyletilemeyecek hiçbir şeyin olamayacağı ortadadır.

Taberî, ayette geçen **gündüzün iki bölümünde** şeklinde meal verdiğimiz kısmı "sabah (الغداة = el-ğadât) ve öğleden sonraki vakitlerde (العشي = el-'aşıyyu)" şeklinde tefsir edip, "sabah vakti (الغداة)" ile kastedilenin "sabah namazı" olduğu hususunda icmâ bulunmakla birlikte "öğleden sonraki vakitler (العشي)" ile kastedilenin ne olduğu hususunda ihtilaf olduğunu, bazıları bununla "öğle ve ikinci namazları", bazıları "akşam namazı"nın bazıları da sadece "ikinci namazı"nın kastedildiğini söylediklerini nakleder. Ancak Taberî âyetteki bu ifade ile kastedilenin "öğle ve ikinci namazları" olduğunu söyleyenlerden de bahseder. Yine onun bildirdiğine göre, bu kişiler, ayetin **gecenin gündüze yakın zamanlarında** mealindeki kısmı ile de "akşam, yatsı ve sabah namazları"nın kastedildiği görüşündedirler. Taberî tüm rivayetleri naklettikten sonra kendi tercihini aktarır. Ona göre, ayette geçen **gündüzün iki bölümünden** kastedilen, "sabah ve akşam namazları"dır. O bunu şöyle temellendirir:

"Gündüzün iki bölümünden ilkinin sabah namazı olduğu hususunda icmâ bulunmaktadır. Sabah namazı güneşin doğuşundan önce kılınır. İki bölümden birinin sabah namazı olduğu hususunda görüş birliği olduğuna göre diğer bölümün akşam namazı olması gerekir. Çünkü akşam namazı güneş battıktan sonra kılınır. Zira iki bölümden biri ile kastedilen, güneş batmadan önceki vakitte kılınan namaz olsaydı, diğer bölüm ile kastedilen, güneş doğduktan sonraki vakitte kılınan namaz olurdu. Oysa bunu söyleyen birini duymadık. Âyette geçen "gündü-

zün iki bölümünde" kısmıyla kastedilen öğle ve ikinci namazları olduğunu söyleyen birinin bu görüşünün yanlış olduğu ise ortadadır. Çünkü öğle ve ikinci namazlarının gündüzün iki ayrı bölümüne ait namaz olduğunu söylemek yerine bu iki namazın her ikisini gündüzün bir bölümüne ait namaz olarak görmek daha makul olurdu. Öğle namazı gündüzün yarısı geçtikten sonra kılınır ki bu vakit gündüzün ikinci yarısıdır. Dolayısıyla öyle namazının, gündüzün ilk bölümü olduğunu söylemek kabul edilemez. Aksine öğle namazı gündüzün diğer bölümünde yer alır."¹¹

Taberî'nin ifadelerinden oluşan tablo (Şekil 6) şöyledir:

ŞEKİL 6

Taberî'nin, "gündüzün iki tarafından biri, güneş doğmadan önceki vakit ise diğeri mutlaka güneş battıktan sonraki vakit olmalıdır" şeklindeki denklemi bize göstermektedir ki o, gündüzün iki tarafını belirlemede ölçüt olarak güneşin ufkun altında ya da üstünde olmasını dikkate almaktadır. Nitekim iddia ettiği icmâ, gündüzün ilk tarafının güneş doğmadan önceki zaman dilimi yani sabah namazı hususunda gerçekleştiği için denklem gereği gündüzün diğer tarafı da yine güneşin ufkun altında olduğu zaman dilimi yani akşam namazı olmaktadır. Şayet iddia ettiği icmâ, gündüzün ilk tarafının güneş doğduktan sonraki zaman dilimi olduğu hususunda gerçekleşmiş olsaydı, bu defa güneşin ufkun üstünde olmasını ölçüt olarak kullanacak ve gündüzün diğer tarafı da güneşin batmadan önceki zaman dilimi olacaktı. Onun bu denklemi pek çok açıdan hatalıdır.

Her şeyden önce herhangi bir kuralın temeli icmâya dayanamaz. İcmâ herhangi bir şeyin doğruluğunun ölçütü değil, belki, zaten doğruluğu kesin olan

bir bilginin ifade tarzı olabilir. Hele icmâ ile kastedilen, Taberî'nin yaptığı gibi farklı düşünenleri dışlayarak oluşan zoraki birliktelik ise böylesi bir icmâ, bir denklemin temelini asla oluşturamaz. Ayetler icmâdan hareketle anlamlandırılmaz; belki ayetlerin ortaya koyduğu gerçekler icmâ adıyla ifade edilebilir.

"Nehâr" kelimesine izafe edilen "taraf" kelimesinin güneş battıktan sonraki zaman dilimi, yani akşama namazı olarak görülmesi isabetli değildir. Aynı şekilde sabah namazı da gündüz değil gece namazıdır.

Taberî, gündüzü güneşin doğuşuyla değil, fecir ile başlatmaktadır. Bu durumda gündüzün iki tarafından ilki gündüzün; ikinci kısmı gecenin içinde olmaktadır. Bu, ayette geçen **gündüzün iki tarafında** ifadesiyle örtüşmemektedir.

Taberî, yukarıdaki kişileri eleştirirken, gündüzün; "güneşin doğuşundan öğleye kadar" ve "öğleden itibaren güneşin batışına kadar" olmak üzere iki bölüme ayrılmasının daha makul olacağını söylemekteydi.¹² Bu durum bizi, Taberî'nin, Tâhâ suresinin 130. ayetinde geçen "أَطْرَافَ النَّهَارِ = **gündüzün tarafları**" ifadesini nasıl anladığı hususunda merakla sevketti. Çıkan sonuç ilginçti. Taberî Tâhâ suresinin 130. ayetinde geçen "أَطْرَافَ النَّهَارِ = **gündüzün tarafları**" ifadesi ile kastedilenin öğle ve akşam namazları olduğunu söylemektedir. "أَطْرَافَ = **etraf = taraflar**" kelimesinin ayette çoğul geçmesine rağmen ikil kastedilmesinin mümkün olduğunu belirten Taberî, Tahrîm suresinin 4. ayetinde geçen "قُلُوبِكُمْ = **kulûbükümâ = o ikisinin kalpleri**" kelimesinin çoğul olmasına rağmen ikil anlamın kastedildiğini hatırlatarak görüşünü temellendirmeye çalışır.¹³

Görüldüğü üzere Taberî şöyle bir iddiada bulunmaktadır: Tâhâ suresinin 130. ayetinde geçen "أَطْرَافَ النَّهَارِ" şeklindeki ifadedeki "أَطْرَافَ = **etraf**" kelimesi çoğul formda olsa da burada iki namaz kastedilmektedir. Nitekim Tahrîm suresinin 4. ayetinde geçen "قُلُوبِكُمْ" ifadesinde, iki kişinin kalbi kastedilmesine rağmen, "قلب = **kalp**" kelimesi, ikil değil çoğul formda yani "قلوب = **kulûb = kalpler**" olarak kullanılmıştır. Taberî'nin bu iddiası kabul edilemez. Çünkü Arapça dil kuralına göre, tesniye (ikil) formundaki kelime bir diğer tesniye formundaki kelimenin tamlayanı (muzaf) olduğunda, tamlayan (muzaf) tamlananın (muzafun ileyh) bir parçası ise, tamlayan çoğul formunda kullanılır.¹⁴ Çünkü böyle bir kullanım anlam karışıklığı doğurmaz. Taberî'nin

delil getirdiği "قُلُوبِكُمْ" ifadesi bunun bir örneğidir. Bu örnekte, tamlayan durumundaki "قلب = kalp" kelimesinin çoğulu olan "قلوب = kulûb = kalpler" kelimesi, tamlanan durumundaki "كما = kumâ = siz ikinizin" zamirinden kastedilen iki kişiye izafe edildiği için için burada bir kafa karışıklığı olmaz. Yani "ikinizin iki kalbi = قَلْبَانِكُمْ = kalbânikümâ" değil "ikinizin kalpleri = قُلُوبِكُمْ = kulûbükümâ" şeklinde ifade edilir. Bahse konu olan "أَطْرَافَ النَّهَارِ" ifadesinde ise durum farklıdır. "أَطْرَافٌ = etraf" kelimesi, gündüzün parçaları olduğu gibi başka şeylerin de parçaları anlamına gelebilir. O halde kastedilen anlam ne ise kelime o anlama göre düzenlenmek zorundadır. Ya da kelimenin kalıbı nasıl düzenlenmiş ise mana ona göre verilmelidir.

Taberî, yukarıdaki ayetin **gecenin gündüze yakın zamanlarında** diye tercüme ettiğimiz "زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ" ifadesini "gecenin saatleri" diye tefsir etmekte ve kastedilenin "yatsı namazı" olduğunu söylemektedir. Bu görüşünü çeşitli rivayetleri naklederek destekleyen Taberî, bununla birlikte ayetin bu kısmıyla kastedilenin "akşam ve yatsı namazları" olduğuna dair nakillere de yer vermektedir.¹⁵

Bir diğer müfessir İbn Kesîr, **gündüzün iki bölümünde** şeklinde meal verdiğimiz kısım ile a. sabah ve akşam, b. sabah ve ikindi, c. sabah, öğle ve ikindi; **gecenin gündüze yakın zamanlarında** şeklinde meal verdiğimiz kısım ile de a. yatsı, b. akşam ve yatsı namazlarının kastedildiğine dair rivayetleri aktarır.¹⁶ Benzer rivayetler başka tefsirlerde de geçer. Mesela Beydâvî de **gündüzün iki bölümünde** şeklinde meal verdiğimiz kısmın sabah ve öğle sonrası anlamına geldiğini, bundan kastedilenin de a. sabah ve ikindi veya b. sabah, öğle ve ikindi namazları olduğunu; **gecenin gündüze yakın zamanlarında** mealindeki kısım ile de akşam ve yatsı namazları olduğunu söyler.¹⁷ Zemahşerî'ye göre de ayetin ilk kısmıyla sabah, öğle ve ikindi; ikinci kısmıyla da akşam ve yatsı namazları kastedilmektedir.¹⁸ Mâtürîdî, ayette üç namazın zikredildiğini, ayetteki **gündüzün iki tarafı** ifadesiyle sabah ve ikindi; **gecenin gündüze yakın zamanlarında** ifadesiyle de akşam namazının kastedildiğini söyler. Mâtürîdî, ayette geçen "zülef = زُلف" kelimesinin çoğul bir kelime olması üzerinde değil de, kelimenin "yakınlık" anlamına geldiği üzerinde durmaktadır.¹⁹ Cessâs da ayetin ilk kısmıyla sabah, öğle ve ikindi; ikinci kısmıyla da akşam ve yatsı namazlarının kastedildiğini söyler.²⁰

Ayet fakihler tarafından da ele alınmıştır. Mesela Serahsî, meşhur eseri el-Mebsût'un "namazın va-

kitleri" başlığı altında bu ayetin ilk kısmıyla sabah; ikinci kısmıyla da akşam ve yatsı namazlarının kastedildiğine dair rivayetlere yer verir.²¹ Kâsânî'ye göre bu ayet, beş vakit namazı göstermektedir. Bu ayete göre sabah namazı gündüzün bir tarafını, öğle ve ikindi namazı gündüzün diğer tarafını ifade eder. Çünkü gündüz, sabah (غداة) ve öğleden sonra (عشي) olarak ikiye ayrılır. Sabah (غداة), gündüzün ilk anından zevale kadar devam eder. Sonra öğleden sonraki kısım (عشي) başlar. Ayetin ikinci bölümüne de akşam ve yatsı namazı girer.²² Durum Şâfî mezhebinde de farklı değildir. Mesela Mâverdî, ayetin ilk kısmıyla sabah, öğle ve ikindi; ikinci kısmıyla da akşam ve yatsı namazlarının kastedildiğini söyler.²³

Görüldüğü üzere Hûd suresinin 114. ayetinde geçen ve ikil formda olan "طَرَفَيْنِ = tarafeyn" kelimesine çoğul; çoğul formda olan "زُلف = zülef" kelimesine de tekil muamelesi yapılmıştır. Şimdi ayeti Kur'an bütünlüğü içinde ele alabiliriz.

Kur'an Bütünlüğünde Ayetin Doğru Anlamı

Ele aldığımız ayette, "gündüzün iki bölümünde = طَرَفَيْنِ النَّهَارِ" ve "gecenin gündüze yakın zamanlarında = زُلفًا مِنَ اللَّيْلِ" namaz kılınması emredilmektedir. "Gündüzün iki bölümü" diye anlam verdiğimiz ifade ayette "طَرَفَيْنِ النَّهَارِ = tarafeyin-nehâr" şeklinde geçmektedir. "طَرَفَيْنِ = tarafeyn" kelimesi Arapça'da "iki taraf/bölüm/uç" anlamına gelir. Kelimenin tekil hali "طَرَف = taraf"tır. Taraf kelimesi Kur'an'da "kâfirlik edenler"²⁴, "arz = yeryüzü"²⁵ ve "nehâr = gündüz"²⁶ kelimelerine izafe edilir ve izafe edildiği şeylerin "parçası/bölümü" anlamını verir. Bu durumda yukarıdaki ayette **gündüz** anlamına gelen **nehâr** kelimesine izafe edilen **tarafeyn** kelimesi **gündüzün iki bölümü** anlamına gelir. Gündüzün taraflarında kılınması emredilen iki namaz, öğle ve ikindi namazları olmalıdır. Çünkü İsrâ suresinin 78. ayetinde, gündüz kılınması gereken ilk farz namazın vakti, güneşin batıya meyletmesi ile başlar ve bunun da öğle namazı olduğu aklen ve naklen sabittir.

Ayette **gecenin gündüze yakın zamanları** anlamına gelen ve "زُلفًا مِنَ اللَّيْلِ = zülefen mine'l-leyl" şeklinde geçen ifadedeki "زُلف = zülef" kelimesi "yakınlık" anlamına gelen "زُلفَة = zülfe" kelimesinin çoğuludur. Yani **zülef**, zülüfler demektir. Kelime Kur'an'da pek çok ayette geçer. Mesela Tekvîr suresinin 13 (وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ = Cennet yaklaştırılınca), Şuarâ suresinin 90 ile Kâf suresinin 31 (وَأُزْلِفَتْ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ) = Cennet müttekilere yaklaştırılır) ve

yine Şuarâ suresinin 64. ayetlerinde (وَأَزَلَفْنَا لَكُمُ الْآخِرِينَ) = Öbürlerini o yerde onlara yaklaştırdık) kelimenin fil hali **yaklaşmak** anlamında kullanılmıştır. Zülfe kelimesi de **yakınlık** anlamında Mülk suresinin 27. ayetinde kullanılır (فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا) = **O tehdidi yakından görünce kâfirlerin yüzleri fenalaşır**). Yine "zülfa" = وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ) = **Sizi bizim katımıza yaklaştıracak şey ne mallarınız ne de çocuklarınızdır.**), Sâd suresinin 25 ve 40 (وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ) = **Bize daha yakın olma ve mutlu son onun hakkıdır.**) ile Zümer suresinin 3. ayetlerinde (وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ) = **Allah'tan önce evliyaya tutunanlar derler ki, 'Bizim bunlara kulluk etmemiz, sırf bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diyedir.'**) **yakın olmak** anlamında geçer. Aynı kökten türeyen "Müzdelife" kelimesinin de insanları Allah'a yaklaştırmaya yahut Arafat'tan hareketle buraya yaklaştığı veya insanların buraya gelmekle Mina'ya yaklaşmaları veya gecenin ilk zaman diliminde Arafat'tan buraya gelinmesiyle irtibatlı olduğu söylenir.²⁷

Ayette geçen **zulef** kelimesinin çoğul olduğunu söylemiştik. Bu durumda gecenin gündüze yakın en az üç kısmında kılınması gereken namaz olmalıdır. Arapça'da çoğulun en azı üçtür. Bir şeyin yakınlığından, o şeyin ancak bir başka şeyle olan mesafesi tasavvur edildiğinde bahsedilebilir. Gecenin yakınlığı, gecenin gündüze yakınlığı söz konusu olduğunda bir anlam taşır. O halde gecenin yakın

kısımları, gecenin gündüzdüzen emareler taşıyan zaman dilimleri için söz konusu olur. Gecenin gündüze yakın kısımlarında kılınacak namazlar akşam, yatsı ve sabah namazları olur. Akşam namazının vakti, güneşin batışıyla başladığı için akşam namazı gecenin bir zülfü yani gecenin gündüze yakın bir anı olur. Akşam namazının bitişinde, batı ufkunda batan güneşten hâlâ emareler kaldığı ve batı ufkunda aydınlık bir süre daha devam ettiği için yatsı namazının vakti de gecenin bir zülfü yani gecenin gündüze yakın bölümlerinden biri olur. Çünkü yatsı namazının vakti sabah namazının vaktine kadar değil, batı ufkunda, batan güneşten herhangi bir emarenin kalmadığı yani gecenin karanlığının bastırıldığı âna kadar devam eder.²⁸

İsrâ suresinin 78. ayetinde şöyle buyrulur:

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

O namazı, güneşin batıya kaymasından gecenin kararmasına kadar, bir de fecrin yoğunlaşması sırasında kıl. Fecirdeki yoğunluk gözle görülebilir.

Ayette namazın, "**güneşin batıya kaymasından** (لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ) "**gecenin karanlığına kadar geçen sürede** (وَقُرْآنَ الْفَجْرِ) ve bir de "**fecir ışığının toplanma anında** (وَقُرْآنَ الْفَجْرِ)" kılınması emredilmektedir. Yine ayette, Hûd suresinin 114. ayetinde geçen, gündüz kılınması gereken iki namazdan

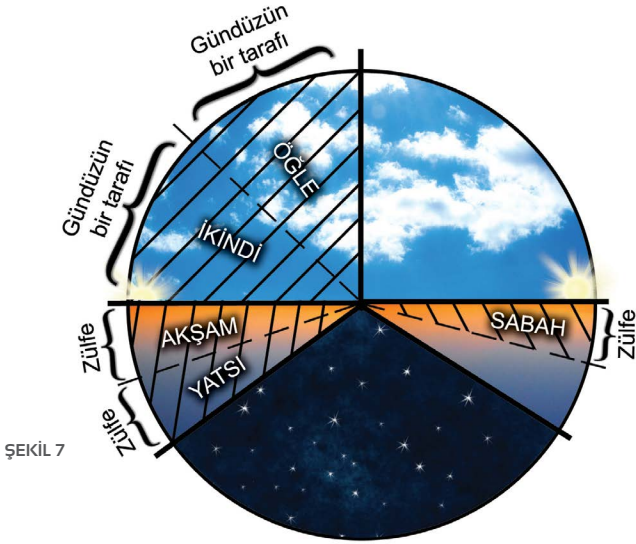
ilkinin yani öğle namazının başlangıç vakti belirtilmektedir. Ayrıca bu ayette, Hûd suresinin 114. ayetinde geçen gecenin gündüze yakın zamanlarından birinin -ki bu, yatsı namazıdır- son vakti belirtilmiştir. Gecenin gündüze yakın vakitlerinden diğeri olan sabah namazının vakti de bu ayette belirtilmiştir. Demek ki, Hûd suresinin 114. ayetinde geçen gündüzün iki tarafı, öğle namazıyla başlamaktadır. Gecenin gündüze yakın zamanları da güneşin batmasından sonraki ve doğmasından önceki zamanlardır. Gecenin bu iki ucundaki zamanlar, gecenin gündüze yakın zaman dilimleridir.

Cibril'in Kâbe'nin yanında iki gün üst üste Rasulullah'a namaz kıldırıldığına dair meşhur şu rivayet de yukarıda anlatılanlarla örtüşmektedir:

"Cibril Kâbe'nin yanında bana iki kere imamlık yaptı. Birincisinde öğle namazını, gölgeler bir ayakkabı bağı kadar iken kıldırdı. Sonra her şeyin kendi gölgesi kadar olduğu zaman ikindiye kıldırdı. Güneşin battığı ve oruçlunun iftar ettiği saatte akşam namazını kıldırdı. Şafağın kaybolduğu saatte de yatsıyı kıldırdı. Sabah namazını da tan yerinin ağardığı, oruç tutana yemenin içmenin yasak olduğu saatte kıldırdı. Cibril ikinci kez imamlık yaptığında öğle namazını, çünkü ikindi vaktinde; her şeyin gölgesinin kendi boyu kadar olduğu vakitte kıldırdı. İkinciye, her şeyin gölgesi kendinin iki katı olduğu vakitte kıldırdı. Sonra akşam namazını ilk günkü vaktinde kıldırdı. Sonra yatsı namazını gecenin üçte biri geçerken kıldırdı. Sabah namazını da ortalık aydınlandığı sırada kıldırdı. Sonra Cibril bana döndü ve dedi ki, 'Ey Muhammed, bu senden önceki nebilerin ibadet vaktidir. İbadet vakti bu iki vaktin arasındır.'" ²⁹

Bu durumda ortaya çıkan tablo (şekil 7) şöyle olmalıdır:

Ayete Doğru Anlam Verenler

Bazı meallerde ayete doğru anlamın verildiğini de görmekteyiz. Mesela Hayrat Neşriyat'a ait meal şöyledir:

"Gündüzün iki tarafında (öğle ve ikindi vakitlerinde) ve gecenin (gündüze) yakın saatlerinde (akşam, yatsı ve sabah vakitlerinde) ise namazı hakkıyla edâ et! Muhakkak ki iyilikler, (büyük günahlardan kaçınmak şartıyla) kötülükleri giderir. Bu, ibret alanlara bir nasihattir."

Cemal Külünkoğlu'na ait meal de böyledir:

"Gündüzün iki tarafında (öğle ve ikindide) ve gecenin (gündüze) yakın vakitlerinde (akşam, yatsı ve sabah da) dosdoğru namaz kıl. Muhakkak ki iyilikler (elde edilen dereceler) kötülükleri (küçük günahları) ortadan kaldırır. İşte bu, anlayışı ve kavrayışı olanlar için bir öğüttür."

Ali Fikri Yavuz, âyetin ifadelerine açtığı parantezlerde isabet etmiş ancak ayette geçen "رُفًا مِنَ اللَّيْلِ" ifadesini "geceye yakın üç vakitte" diye hatalı çeviri yapmıştır. Ona ait meal şöyledir:

"Gündüzün iki tarafında (öğle ve ikindi vakitlerinde) ve geceye yakın üç vakitte (akşam, yatsı ve sabah vakitlerinde) gereği üzere namaz kıl. Doğrusu bu hasenat (beş vakit namazın sevabı, küçük) günahları mahveder, Bu, ibretle düşünenlere bir nasihattir."

Ayete düştüğü açıklamalara bakıldığında Mustafa İslamoğlu'nun da ayetin meal ve tefsirinde isabet ettiği söylenebilir. Ancak söz konusu ayetten kastedilen namazların hangileri olduğuna dair tespitin ancak Rasulullah'ın uygulamalarıyla mümkün olduğuna dair yorumlarına katılmamız mümkün değildir.

Ömer Nasuhi Bilmen, bu ayetin beş vakit farz namazın açık bir delilini teşkil ettiğini ve ayetin ilk kısmıyla kastedilenin öğle ve ikindi namazları olduğunu söyler. Ayette geçen zülfе kelimesinin "zülfe"nin çoğulu olduğunu belirten Ömer Nasuhi Bilmen, Arapçada çoğulun (cem') en azının üç olduğunu hatırlatır ve ayetin ikinci kısmıyla sabah, akşam ve yatsı namazlarının kastedildiğini söyler.³⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da Ömer Nasuhi Bilmen gibi düşünür.³¹

Sonuç

Görüldüğü üzere, Hüd suresinin 114. ayetinde geçen ve ikil anlam taşıyan "طَرَفِي النَّهَارِ" ifadesine çoğul; çoğul anlam taşıyan "رُفًا مِنَ اللَّيْلِ" ifadesine de tekil veya ikil anlamlar yüklenebilmiştir. Ayrıca sabah namazının gündüz namazı olduğu düşünülmüş, hatta akşam ve yatsı namazlarını, ayette geçen gündüzün iki tarafında ifadesinin kapsamına sokanlar bile olmuştur. Ayetin metnine bu tür anlamların giydirmesinin temelinde, muhtemelen, ayetlere Kur'an bütünlüğü içinde değil de birtakım algı ve kurgulardan hareketle yaklaşımın olması yatmaktadır.

Sabah namazının, ayetin ilk kısmındaki "gündüzün iki bölümünde = طَرَفِي النَّهَارِ" ifadesi içerisinde değer-

lendirilmesi, geleneksel "gündüz" tanımının bir sonucu olabilir. Gündüzün, güneşin doğuşuyla değil de fecrin doğuşuyla başladığı düşünölmüş, böylece sabah namazı gündüz namazlarından sayılmıştır.³² Gündüzün fecrin doğuşuyla başladığına dair düşüncenin temelinde, orucun gündüz vakti yerine getirilen bir ibadet olduğu, bu ibadete de fecrin doğuşuyla başlanıldığı düşüncesi olabilir.³³ Nitekim Arapça'da "gündüz" anlamına gelen "nehâr" kelimesinin, "güneşin doğuşundan batışına kadar geçen süre" olduğunu hatırlatanlara fakihler "şer'î nehar" kavramını kullanır ve oruç ibadetinin zamanını buna delil gösterirler.³⁴ Tahmin edileceği üzere, delil gösterdikleri ayet Bakara suresinin 187. ayetidir. Ayette orucun fecrin başlangıcından geceye kadar tutulmasının emredildiğine (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَسْبَيْنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ) dikkat çekerler ve buradan hareketle gündüz vaktinin, fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar olan zaman olduğunu söylerler. Bununla birlikte orucun tarifinde "nehar" kelimesini değil de "sabah" kelimesini tercih edenler de vardır. Mesela Zeyla'î, oruç ibadetini الصوم هو ترك الأكل والشرب والجماع من الصبح إلى الغروب بيته من أهله = *oruç, niyetli olarak, sabah vaktinden güneş batana kadar yeme-içme ve cinsel ilişkiyi terk etmektir.* şeklinde tanımladıktan sonra tanımda geçen "من الصبح = mine's-subh = sabah vaktinden itibaren" ifadesinin özellikle kullanıldığını, mesela "نهارا = nehâran = gündüz vakti" denilmediğini, çünkü "nehar"ın güneşin doğuşundan batışına kadar geçen zaman dilimi olduğunu söyler ve Kudûrî'yi, oruç tanımında "nehar" kelimesini kullanması sebebiyle (الصوم هو الإمساك عن الأكل والشرب والجماع نهارا مع النية = *oruç, niyetli olarak, gündüzleyin yeme-içme ve cinsel ilişkiden uzak kişinin kendisini tutmasıdır.*) eleştirir.³⁵

Ancak, gündüzün, güneşin doğuşuyla başladığını söyleyenler de vardır. Mesela, gündüz namazlarında kıraatin sesli yapılmadığı kuralını hatırlatıp sabah namazının gece namazı olması gerektiğini, bu durumda gündüzün güneşin doğuşuyla başladığını söyleyenler bulunmaktadır.³⁶ Görünen o ki, gündüz namazlarının kıraatinin sessiz olduğuna dair Rasûlullah'a nispet edilen sözün,³⁷ gündüzün fecrin doğuşuyla başladığına dair düşünceyle çelişmemesi sebebiyle "sabah" ve "nehar" diye iki ayrı kavram oluşturulmuş, sabah, "*fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar*"; gündüz de "*güneşin doğuşundan batışına kadarki zaman dilimi*" şeklinde tanımlanmıştır.

Görüldüğü üzere gündüzün tanımında bir kafa karışıklığı vardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu kafa

karışıklığı Hûd suresinin 114. ayetinin anlaşılmasında etkili olmuş gözükmektedir.

Öte yandan yatsı namazının son vaktinin sabah namazına kadar devam ettiğine dair düşüncenin de söz konusu ayetin yanlış anlaşılmasına sebep olduğu söylenebilir. Zülfe kelimesi yakınlık anlamına gelir. Ayette geçen "زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ" ifadesini, yani **gecenin zülfelerini** gecenin gündüze yakın vakitleri olarak düşünebilmek için yatsının son vaktinin sabah namazına kadar devam etmediğini kabul etmek gerekir.

Namazın Mekke'de bilinmediğine dair algının da yukarıdaki ayetin anlaşılmasında engel oluşturduğu düşünülebilir. Beş vakit namazın miraçta farz kılındığına dair düşünce, bu ve benzeri ayetlerin beş vakit namazla irtibatlı olarak ele alınmamasının sebeplerinden biri gibidir.

Taberî'nin bir görüş olarak naklettiği ve ayette geçen "gündüzün iki bölümünde = طَرْفِي النَّهَارِ" ifadesi ile kastedilenin öğle ve ikindi; "gecenin gündüze yakın zamanlarında = زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ" ifadesi ile kastedilenin de akşam, yatsı ve sabah namazları olduğuna dair görüş, ayeti doğru bir şekilde ele alanların bulunduğunu göstermesi açısından önemli iken, Taberî'nin bu görüş sahiplerine cevap verme saikiyle dile getirdiği iddialar da bir o kadar önemsizdir. Sabah namazını gece namazı olarak görenlerden bahsetmesine, hatta onlara cevap vermeye çalışmasına rağmen sabah namazının gündüzün tarafların bir taraf olduğu hususunda icmâ olduğunu söyleyebilmesi, geleneksel icmâ anlayışını yansıması açısından dikkat çekicidir.

Neticede, Kur'ân bütünlüğü açısından değil de algı ve kurgular üzerinden hareket edilmiş ve bir ayetin daha başına gelmeyen kalmamış.

kh

Notlar

1. Her ne kadar komisyon desek de, önsözündeki açıklamalara bakıldığında çalışmanın, tercüme yapmak ve açıklayıcı notlar koymak üzere altı kişi arasında paylaştırılmış bölümlerin bir araya getirilmesiyle oluşmuş bir meal olduğu anlaşılmaktadır.
2. Çalışmanın önsözündeki açıklamalara bakılırsa söz konusu ayetin meali ve meale düşülen dipnot Sadrettin Gümüş'e ait olmalıdır.
3. Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Ankara, 2003, III, 196.

4. Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, III, 560.
5. http://www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1012%3Aftar-vakt-le-igl-br-soru&catid=63%3Anisan-2014&Itemid=97
6. Süleyman Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, IV, 342 vd.
7. el-İmam Hafız İbn Kesir (ö. 774/1373), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm li'l-Hafız İbn Kesir, Kahire 2005, IV, 364.
8. Süleyman Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, IX, 338 vd.
9. Hasan Elik, Muhammed Coşkun, Tevhit Mesajı, İstanbul, 2013, s. 519.
10. Hasan Elik, Muhammed Coşkun, Tevhit Mesajı, s. 621.
11. Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/923), Câmi'u'l-Beyân, Beyrut, 1992, VII, 124 vd.
12. Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VII, 126.
13. Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VIII, 477. Benzer bir mesele olarak, Nisâ sûresinin II. âyetinde geçen "إِخْوَةٌ" = kardeşler" kelimesinin çoğul olmasına rağmen ikil anlama da geldiğine dair klasik kaynaklardaki tartışmalar için bkz. Tahâvî, Ahkâmü'l-Kur'ân, II, 378; Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, IV, 107-108; Serahsî, el-Mebsût, XXIX, 144.
14. Şeyh Ebu'l-Hayyan Siracuddin en-Nahvî, Hidâyetü'n-nahv, Karaçi, Pakistan, s. 58.
15. Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VII, 124 vd.
16. el-İmam Hafız İbn Kesir (ö. 774/1373), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm li'l-Hafız İbn Kesir, Kahire, 2005,
17. el-Kadi Nasiruddin Ebi Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî (ö. 685/1286), Envârut-Tenzil ve esrârut-te'vîl, Beyrut, 2000, II, 153-154.
18. Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmidi't-tenzil ve 'uyûni'l-akâvil fi vücûhi't-te'vîl, Riyat, 1998, III, 242-243.
19. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Mâturîdî (ö. 333/944), Te'vilâtü'l-Kur'ân, İstanbul, Mizan Yayınevi, 2006, VII, 249.
20. Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs (ö. 370/981), Ahkâmü'l-Kur'ân, Beyrut, trs., II, 267.
21. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî (ö. 483/1090), el-Mebsût, Beyrut, 1989, I, 141.
22. Alâuddin Ebû Bekr b. Mesûd el-Kâsânî el-Hanefî, (ö. 587/1191), Bedâi'us-sanâi' fi tertibi's-şerâi', Beyrut, 1982, I, 89.
23. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî (ö. 450/1058), el-Hâvî fi fikhî's-Şâfi'i, Beyrut, 1994, el-Hâvî, II, 6.
24. Âl-i İmrân 3/127.
25. Ra'd 13/41; Enbiyâ 21/44.
26. Tâhâ 20/130.
27. Dursun Ali Şeker, "Müzdelif", DîA, XXXII, 239.
28. Konuyla ilgili bkz. Abdulaziz Bayındır, <http://www.suleymaniyevakfi.org/kuran-arastirmalari/kuranda-namaz-vakitleri.html>
29. Tirmizî, Mevâkît, I.
30. Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, Bilmen Yayınevi, İstanbul, III, 1528.
31. Elmallı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir, İstanbul, 1938, IV, 2832.
32. Râğîb el-İsfehânî, şer'î nehârı, fecrin doğuşundan güneşin batışına kadarki zaman dilimi olarak tanımlarken, örfî nehârı ise güneşin doğuşundan batışına kadar geçen süre olarak tanımlamaktadır. Bkz. a.g.m., el-Müfredât, "n-h-r" md.
33. İbn Teymiyye, Câmi'u'l-mesâil, VI, 342.
34. Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed Bâbertî (786/1384), el-İnâye, III, 280.
35. Fahreddin Osman b. Ali b. Mihsen Zeylai (743/1342), Tebyî-nü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik, I, 312.
36. *Ebü'n-Necâ Şerefeddin Musa b. Ahmed b. Musa el-Haccâvî* (ö. 968/1560), el-İknâ' fi fikhî'l-imâm Ahmed b. Hanbel, Beyrut, trs., s. 118.
37. Rivayet şöyledir. "صَلَاةُ النَّهَارِ عَجْمَاءُ" = gündüz namazları(nda kıraat) sessizdir." Muhakkikler hadisin zayıf olduğunu söylemişlerdir. Bkz. Cemaluddin Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Yusuf el-Hanefî ez-Zeylaî (ö. 762/1361), Nasbû'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye, Kahire, trs., II, 1-2.